

שיחות עם חוקרים

שיחה עם פרופ' ראובן עמיתי

פרופ' ראובן עמיתי עומד בראש מוקד המחקר שעוסק בנושא: "התהוות החברה האיסלאמית בארץ-ישראל".

הנוכחות של יהודים וערבים בארץ-ישראל של היום מעוררת כל כך הרבה רגשות ויצרים עד שיש לפעמים נטיה לשכוח שהיא תוצאה של תהליכים היסטוריים ממושכים, שראוי להתבונן בהם בעיניים סקרניות ומפוכחות וללא התלהמות. כשעושים זאת מגלים כמה דברים מרתקים, למשל שהיי תקופות שבהן יהודים ומוסלמים היו כאן יחד ביחסים טובים למדי ובמידה רבה של טבעיות.

כשאתם חוקרים את התהוות החברה האיסלאמית בארץ-ישראל, על איזה מסגרת זמן מודבר?

אנחנו חוקרים את התקופה שמתחילה ערב הכיבוש המוסלמי עד הכיבוש העות'מאני, בין 600 לספירה ל-1517. מבחינת אוכלוסיה, מדובר במעבר ממצב שבו אין בארץ ערבים כלל – למעט קומץ ערבים נוצרים וערבים פגאניים – למצב שבו הרוב המכריע של האוכלוסייה הוא ערבי ומוסלמי. קבוצות שונות במרכז עוסקות בתקופות שונות בטוח הזמנים הזה: יש שחוקרים את התקופה הערבית הקדומה, אחרים את התקופה הצלבנית וקבוצה נוספת עוסקת בתקופה הממלוכית.

אתם בוחנים את התהליך מנקודת מבט שונת

אנחנו בוחנים את השינויים שהתחוללו הן במרחב הפיזי הן באורחות החיים, אבל חשוב להבין שארץ ישראל אינה יחידה אחת. למרות שזוהי ארץ קטנה, היא מאוד מגוונת, ומה שהתרחש באזור החוף אינו דומה

בהכרח לתהליכים שעברו על הגליל או השמרון, אלא כמה שונים ממה שקרה בעזה. כך שאנחנו ננסים לעקוב אחרי התמורות הדמוגרפיות והתרבותיות שהתחוללו בשנים האלה ובאזורים האלה על-ידי כלים מתחומים שונים כמו דמוגרפיה, אנתרופולוגיה, היסטוריה, בלשנות ולימודי דת. רובי התחומים מאפשר לנו לקבל תמונה עשירה של אוכלוסיות הערבים והמוסלמים לצד הקהילות היהודיות, הנוצריות והשומרניות.

תן לי דוגמה לזרבים שלמדעתם על השינויים הדמוגרפיים על הסיבות להם.

ב־600 לספירה, האוכלוסיה בארץ הייתה מגוונת מאוד וכללה בעיקר יהודים, שומרונים ונוצרים. ב־1500, לעומת זאת, הרוב המכריע של התושבים היה ערבי-מוסלמי, וכשאנחנו שואלים איך קרה המהפך הזה אנחנו מגלים, כצפוי, יותר מגורם אחד. חלק מהערבים שחיו פה במאה ה־16 היו צאצאים של מהגרים שהגיעו לארץ מחצי האי ערב מהמדבר הסורי. כיוון שאיזורים אלה אינם "מדבר קשה" כמו הסהרה, הוא איפשר תנועה של נודדים ערבים שהגיעו לכאן. מאוחר יותר נכנסו גם קבוצות אחרות של בדווים ואף מהגרים מארצות אחרות אבל החלק הארי של הערבים בארץ אינו דווקא צאצאי הכובשים והמהגרים אלא בני האוכלוסיה המקומית – יהודים, שומרונים ונוצרים – שהמירו את דתם ועברו ערוב – מהמילה "ערבי" – ואיסלום במהלך השנים.

השינויים הדמוגרפיים והבילוי וודאי לשינויים תרבותיים

אחד השינויים הגדולים שאירעו במשך מאות השנים האלה קשור בשפה. נוסעים שהגיעו לארץ בשנת 600 כנשו פה אנשים שדיברו ארמית ויוונית. בשנת 1500, לעומת זאת, כמעט 100% מהאוכלוסיה בארץ דיברה ערבית בתור שפה יומיומית. אם נשמעו פה ארמית ועברית, זה היה במסגרת פולחנית או בנסיבות מאוד מסימות כשפה כתובה.

גם הנוצרים והיהודים דיברו ערבית?

כן, כמו בחלק גדול של אזור הים התיכון. יהודה הלוי, למשל, שחי בספרד במאה ה־12, כתב שירה בעברית אבל כל הגותו נכתבה בערבית. גם הרמב"ם כתב בערבית, וכשעדיה נאון, שחי כמאתיים וחמישים שנה קודם לכן, תרגם בבבל את התנ"ך לערבית, הוא לא עשה את זה בתור תחביב או כפרויקט אקדמי אלא כדי לענות על צורך של הקהילה שלו.

אבל השינויים התרבותיים לא התבטאו רק בשפה, כמובן, אלא בסממנים נוספים כמו שמות האנשים (למשל, השימוש בצורה "אבו...") ושימוש בלוח השנה המוסלמי. גם הארכיטקטורה השתנתה. אמנם חלק מהמסודות הדתיים והחברתיים המוסלמים הוקמו במבנים קיימים שהוסבו לשימושים החדשים, אבל בנו גם מבנים חדשים – מגנסים וצריחים, קברי שיח'ים, וכו' שישנו את פני הנף.

איך חוקרים תהליכים שאירעו לפני כליך הרבה זמן?

למשל, דרך קריאת טקסטים מסוגים שונים. אנחנו בודקים טקסטים מוסלמים, נוצרים ויהודיים שכתובים בערבית, בצרפתית עתיקה, בארמית ובעברית. בהקשר הזה, יש חשיבות גדולה לגינה הקהירית שיש בה מידע רב על המתרחש בארץ-ישראל. אנחנו מתייחסים גם למאות ואפלי הכתובות בערבית שמופיעות על בניינים או על פריטים שמוצאים חפירות ארכיאולוגיות.

תחום נוסף ששופך אור על התקופה הוא הארכיאולוגיה. אחת החוקרות במרכז, ארכיאולוגית, ערכה סדרה של חפירות בטבריה, והממצאים שהעלתה משתלבים היטב עם עובדה של חוקר אחר, שחקר את הלמדות המוסלמית בטבריה באמצעות טקסטים. מתברר, בטבריה הייתה מרכז חשוב של האסלאם בארץ, ויחד עם עבודות אחרות הגענו למסקנה, שהאזורים העירוניים הם אלה ששימשו מוקדים לחברה המוסלמית המתהווה. בטבריה, ירושלים, ארסוף ובמידה מסוימת גם בית שאן הפכו להיות מרכזים של האסלאם, בעוד שחלק גדול מהאזור הכפרי נשאר נוצרי (לפחות עד סוף התקופה הצלבנית). יש לנו עדויות לחיים מוסלמים תוססים שרחשו בערים האלה שאינלו אנשים פשוטים ולמדיים. לא דווקא המלומדים הדגולים ביותר של האסלאם, אבל כמו בחקר המחפכה הצרפתית, גם כאן חושבים לא רק האינטלקטואלים בכירה אלא גם המורים המשכילים בפרובינציות.

דיר אל-שיח: קבר שיח' ומרכז צופים (מיסטיקנים מוסלמים) בנחל קטלב מאה היג'רי

ואי אפשר להימנע מלשאל על הקשר שיש למחקר הזה עם מה שקורה כאן כיום?

באופן כללי, נכון לומר שכל מי שעוסק במודרני חייב שיהיה לו רקע היסטורי. התהוות החברה המוסלמית בארץ היא נושא מאוד פולמוסי, וכמו שקורה לעתים קרובות במחלוקות ובהתנצחויות, הרבה אמיתות פשוטיות נאמרות על-ידי שני הצדדים. יש שטוענים, שהערבים חדשים במקום הזה ושאינו להם זיקה אמיתית לארץ. מנגד, אומרים על היהודים, שלא ברור אם בכלל היו פה, ואם כן הרי שמספרם היה זעום. אנחנו, החוקרים, מראים שלשני הצדדים יש פה שורשים עמוקים מאוד ושהקשר שלהם למקום הוא מורכב והתהווה בהדרגה בתהליכים שהתחשו בטווחי זמן ארוכים מאוד. בלי לזלזל במשקעים של 150 השנים האחרונות, אני חושב שמחקר כמו זה שאנחנו עושים יכול להנמיך את הטונים של השיח ולהציג את היחסים בין יהודים למוסלמים בפרספקטיבה רחבה יותר. אם אני מגלה, שבשנת 1099, יהודים וערבים נלחמו כתף אל כתף בחומות ירושלים נגד הצלבנים ושהם בכי יחד על ההפסד, זה שופך אור קצת אחר על היחסים ביניהם. וכאשר אני מספר, שצלאח אל-דין, לאחר שכבש בחזרה את ירושלים אחרי 90 שנה כמעט, הזמין את היהודים לאכלס אותה כיוון שהוא חש כליפהם אמון מלא והיה לו ברור שהם חלק מהנוף האנושי של העיר, זה מרש מציאות מעניינת שאינה צבועה רק בשחור ולבן. אני לא טוען, שהיה פה נר"ען כשהמוסלמים שלטו, אבל אין ספק שמצבם של היהודים בארץ היה טוב מאשר מצבם באירופה. אני לא חושב, שאני מוסמך להציע תכנית למשא ומתן עם הפלסטינים אבל אני בהחלט יכול להציע את הרקע שהביא את האוכלוסיות בארץ למצבן הנוכחי. האפשרות לנהל את המחקר הזה היא תעודת כבוד לחברה שלנו ולמערכת ההשכלה הגבוהה. אנחנו מנסים להתמודד עם תודלות הארץ הזאת ללא מוריו ולא בדרך של פולמוס זול ופשוטי שהיא, אם ירשה לך, ולדותי.

•

